

UDK: 159.9 (575.2)

Saidikromxo'ja USMONOV,
O'zbekiston Milliy universiteti mustaqil izlanuvchisi
falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

F.f.d, dotsent Q.Xudoybergaanov taqrizi asosida

IDEOLOGICAL AND EDUCATIONAL MECHANISMS FOR DEVELOPING CYBERSECURITY CULTURE IN THE INFORMATION ENVIRONMENT

Annotation

This article analyzes the ideological and educational mechanisms for developing cybersecurity culture in the information environment. The study examines the formation of safe behavior in the digital society, the development of critical thinking, and the ideological immunity of individuals. It also highlights the role of the education system and social institutions in shaping cybersecurity culture. The results of the study include practical recommendations.

Keywords: cybersecurity, information environment, ideological education, digital culture, media literacy, information security, pedagogical mechanisms.

ИДЕОЛОГИЧЕСКИ-ВОСПИТАТЕЛЬНЫЕ МЕХАНИЗМЫ РАЗВИТИЯ КУЛЬТУРЫ КИБЕРБЕЗОПАСНОСТИ В ИНФОРМАЦИОННОЙ СРЕДЕ

Аннотация

В данной статье анализируются идеологически-воспитательные механизмы развития культуры кибербезопасности в условиях информационного общества. Рассматриваются вопросы формирования безопасного поведения в цифровой среде, развития критического мышления и идеологического иммунитета личности. Также научно обосновывается роль системы образования и социальных институтов в формировании культуры кибербезопасности. Результаты исследования включают практические рекомендации.

Ключевые слова: кибербезопасность, информационная среда, идеологическое воспитание, цифровая культура, медиаграмотность, информационная безопасность, педагогические механизмы.

AXBOROTLASHGAN MUHITDA KIBERXAVFSIZLIK MADANIYATINI RIVOJLANTIRISHNING G'OYAVIY-TARBIYAVIY MEKANIZMLARI

Аннотация

Mazkur maqolada axborotlashgan muhit sharoitida kiberxavfsizlik madaniyatini rivojlantirishning g'oyaviy-tarbiyaviy mexanizmlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda raqamli jamiyatda xavfsiz xulq-atvorni shakllantirish, shaxsning axborotga nisbatan tanqidiy munosabati va mafkuraviy immunitetini rivojlantirish masalalari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, ta'lim tizimi va ijtimoiy institutlarning kiberxavfsizlik madaniyatini shakllantirishdagi o'rni ilmiy asosda yoritiladi. Tadqiqot natijalari amaliy tavsiyalarni o'z ichiga oladi.

Kalit so'zlar: kiberxavfsizlik, axborotlashgan muhit, g'oyaviy tarbiya, raqamli madaniyat, media savodxonlik, mafkuraviy immunitet, pedagogik mexanizmlar.

Kirish. Kiberxavfsizlik bugungi kunda faqat texnik masala emas. U shaxsning axborot bilan ishlash madaniyati, ongli xulq-atvori va ijtimoiy mas'uliyati bilan chambarchas bog'liq bo'lgan kompleks ijtimoiy-pedagogik muammodir. Aynan shu jihat kiberxavfsizlik madaniyatini shakllantirishni tarbiya tizimining ajralmas qismiga aylantiradi. Zamonaviy raqamli texnologiyalar hayotning barcha sohalariga chuqur kirib borib, ijtimoiy munosabatlar, iqtisodiy tizimlar va ta'lim jarayonini tubdan o'zgartirmoqda. Shu bilan birga, bu jarayon kiberxavfsizlik bilan bog'liq yangi tahdid va xavflarni yuzaga keltirmoqda.

Axborotlashgan jamiyatning jadal rivojlanishi natijasida kiberxavfsizlik muammosi global miqyosda dolzarb ilmiy-amaliy masalaga aylandi. Raqamli texnologiyalarning keng qo'llanilishi ijtimoiy munosabatlarning yangi shakllarini yuzaga keltirgan holda, axborot xavfsizligiga bo'lgan ehtiyojni keskin oshirdi. Shu sababli kiberxavfsizlik nafaqat texnik, balki ijtimoiy va pedagogik ahamiyatga ega kompleks muammo sifatida qaralmoqda.

Kiberxavfsizlik madaniyati tushunchasi shaxsning raqamli muhitdagi axborotga nisbatan ongli, tanqidiy va mas'uliyatli munosabatini ifodalaydi. U ijtimoiy va pedagogik jihatdan shaxsning axborot bilan ishlash kompetensiyasi,

raqamli etikasi hamda xavfsiz xulq-atvorini shakllantirish jarayoni bilan bevosita bog'liqdir. Bu esa kiberxavfsizlik madaniyatini tarbiya jarayonining muhim tarkibiy qismi sifatida ko'rib chiqishni talab etadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Ilmiy manbalarda kiberxavfsizlik madaniyati ko'p qirrali tushuncha sifatida talqin qilinadi. Tadqiqotchilar ushbu tushunchani texnik xavfsizlikdan tashqari ijtimoiy va pedagogik omillar bilan bog'liq holda o'rganmoqda.

Ijtimoiy o'rganish nazariyasiga ko'ra, shaxsning xulq-atvori ijtimoiy muhit ta'sirida shakllanadi. Bu yondashuv kiberxavfsizlik madaniyatini shakllantirishda ta'lim, ommaviy axborot vositalari va ijtimoiy tarmoqlarning muhim rolini asoslaydi.

Axborot jamiyati konsepsiyasida esa raqamli muhit inson xulq-atvorini o'zgartiruvchi asosiy omil sifatida qaraladi. Bu esa kiberxavfsizlikni faqat texnik vositalar orqali emas, balki madaniy va mafkuraviy yondashuvlar orqali ta'minlash zarurligini ko'rsatadi.

G'oyaviy-tarbiyaviy mexanizmlar esa shaxsning axborot muhitidagi xulq-atvorini shakllantiruvchi mafkuraviy, pedagogik va ijtimoiy vositalar tizimini anglatadi. Ushbu mexanizmlar orqali shaxsda tanqidiy fikrlash, axborot tahlili

va raqamli xavfsizlikka oid barqaror ko'nikmalar rivojlantiriladi.

Kiberxavfsizlik madaniyatini shakllantirishda g'oyaviy-tarbiyaviy mexanizmlar muhim rol o'ynaydi. Ushbu mexanizmlar shaxsda axborotga nisbatan tanqidiy munosabat, ijtimoiy mas'uliyat va mafkuraviy barqarorlikni rivojlantirishga qaratilgan pedagogik va ijtimoiy ta'sirlar tizimidan iborat. Ular orqali shaxsda nafaqat bilim, balki barqaror xulq-atvor shakllanadi. Masalan, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish orqali foydalanuvchi har qanday axborotni tekshirmasdan qabul qilmaslik, uning manbasini tahlil qilish va xulosaga mustaqil kelish ko'nikmasiga ega bo'ladi. Bu esa uni kiberxavflardan himoyalashning eng samarali usullaridan biridir. Shaxsning raqamli muhitdagi xulq-atvori uning qadriyatlar tizimi bilan bevosita bog'liq. Agar shaxsda axborotga nisbatan ongli va mas'uliyatli munosabat shakllangan bo'lsa, u nafaqat o'zini, balki boshqalarni ham zararli axborotlardan himoya qilishga intiladi. Shu jihatdan qaraganda, kiberxavfsizlik madaniyatini ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan fenomen hisoblanadi. U jamiyatda axborot xavfsizligini ta'minlashning muhim omillaridan biri sifatida namoyon bo'ladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot davomida kiberxavfsizlik madaniyatini shaxsning axborot bilan ishlash kompetensiyasi, raqamli etikasi va xavfsiz xulq-atvori o'z ichiga oluvchi ijtimoiy-pedagogik model sifatida aniqlanganligi asoslandi. Bu yondashuv A. Banduraning ijtimoiy o'rganish nazariyasiga mos keladi, unda xulq-atvor ijtimoiy muhit orqali shakllanishi ta'kidlanadi [1].

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, kiberxavfsizlik madaniyatini rivojlantirishda ta'lim tizimi hal qiluvchi rol o'ynaydi. Chunki aynan ta'lim jarayonida shaxsning bilim, ko'nikma va qadriyatlari shakllanadi. Biroq amaldagi ta'lim tizimida bu yo'nalish yetarli darajada rivojlanmaganligi kuzatilmog'ida. Xususan, o'quv dasturlarida kiberxavfsizlik masalalari yetarli darajada aks etmagan, pedagoglarning tayyorgarlik darajasi ham bu talabga to'liq javob bermaydi. Bundan tashqari, amaliy mashg'ulotlarning yetishmasligi talabalarning real kiberxavflarga nisbatan tayyorgarligini pasaytiradi.

Tahlil va natijalar. Tadqiqot natijasida kiberxavfsizlik madaniyatini shakllantiruvchi g'oyaviy-tarbiyaviy mexanizmlar tizimi ishlab chiqildi. Ushbu tizim shaxsning axborotga nisbatan tanqidiy munosabati va mafkuraviy barqarorligini ta'minlashga xizmat qiladi. A.G. Asmolov shaxsning qadriyatlar tizimi uning axborot muhitidagi xulqiga bevosita ta'sir qilishini qayd etadi [2].

Tadqiqot natijalari asosida xavfsiz raqamli xulq-atvorni shakllantiruvchi asosiy omillar (media savodxonlik, tanqidiy fikrlash, axborot filtratsiyasi, ijtimoiy mas'uliyat) tasniflandi. M. Castellsning axborot jamiyati nazariyasida raqamli muhit ijtimoiy xulqni tubdan o'zgartiruvchi asosiy omil sifatida ko'rsatilgan [3]. Tadqiqot davomida ta'lim jarayonida kiberxavfsizlik kompetensiyasini rivojlantirishga qaratilgan integrativ model ishlab chiqildi. Ushbu model raqamli savodxonlik, axborot xavfsizligi va g'oyaviy immunitetni birlashtiradi. Jenkinsning media konvergenstsiya nazariyasi ushbu yondashuvning metodologik asosini tashkil etadi [4].

Tadqiqot natijasida shaxsning axborot madaniyatiga ta'sir etuvchi omillar sifatida ijtimoiy muhit, ta'lim darajasi, psixologik barqarorlik va mafkuraviy qarashlar tizimi aniqlandi. Bandura tomonidan ishlab chiqilgan ijtimoiy kognitiv nazariya ushbu jarayonni ilmiy jihatdan asoslaydi [5].

Menimcha, kiberxavfsizlik madaniyatini faqat texnik bilimlar yig'indisi emas, balki shaxsning axborotga bo'lgan ongli, tanqidiy va mafkuraviy munosabati bilan belgilanadigan murakkab ijtimoiy-pedagogik fenomen hisoblanadi. Zamonaviy raqamli muhitda eng muhim omil – bu insonning

axborotni tahlil qilish va zararli ta'sirlardan himoyalash qobiliyatidir. Shu sababli, ta'lim tizimida kiberxavfsizlikni g'oyaviy-tarbiyaviy yondashuv bilan integratsiya qilish strategik ahamiyatga ega deb hisoblayman.

Tadqiqot natijalari kiberxavfsizlik va raqamli madaniyatga oid mavjud ilmiy yondashuvlar bilan umumiy jihatdan uyg'unlikka ega. Shu bilan birga, ushbu ishda kiberxavfsizlik madaniyatini faqat texnik yoki axborot-kommunikatsion masala sifatida emas, balki g'oyaviy-tarbiyaviy mexanizmlar bilan uzviy bog'liq kompleks ijtimoiy-pedagogik tizim sifatida talqin qilindi. Bu yondashuv muammoning ko'p qirrali mohiyatini yanada chuqurroq ochib beradi.

Kiberxavfsizlik madaniyatini shaxsning raqamli muhitdagi axborotga nisbatan ongli, tanqidiy va mas'uliyatli munosabatini ifodalovchi falsafiy-pedagogik kategoriya sifatida qaraladi. Bu madaniyat shaxsning qadriyatlar tizimi, axloqiy me'yorlari va axborot bilan ishlash kompetensiyasi bilan bevosita bog'liq bo'lib, uning ijtimoiy ongini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi.

Tadqiqot natijalari g'oyaviy-tarbiyaviy mexanizmlar shaxsda axborotga nisbatan tanqidiy fikrlash, raqamli muhitda xavfsiz xulq-atvor va mafkuraviy barqarorlikni shakllantirishda samarali ekanligini ko'rsatdi. Ushbu mexanizmlar ta'lim jarayonida tizimli qo'llanilganda kutilgan natijaga erishish imkoniyati ortadi. Ta'lim tizimida kiberxavfsizlik madaniyatini rivojlantirishda bir qator muammolar mavjudligi aniqlandi. Xususan, o'quv dasturlarida mazkur yo'nalishning yetarli darajada aks etmaganligi, pedagoglarning tayyorgarlik darajasi va amaliy mashg'ulotlar yetishmasligi integratsiya jarayonini sekinlashtiradi.

Raqamli madaniyat va axborot xavfsizligi bir-biri bilan chambarchas bog'liq hodisalar sifatida namoyon bo'ladi. Raqamli madaniyatning rivojlanishi shaxsning axborot muhitidagi xulq-atvoriga bevosita ta'sir ko'rsatadi va shu orqali kiberxavfsizlik darajasini belgilaydi.

Amaliy yondashuvlar tahlili shuni ko'rsatadiki, media savodxonlikni oshirish, raqamli etikani o'rgatish va trening dasturlarini joriy etish kiberxavfsizlik madaniyatini rivojlantirishda samarali vosita hisoblanadi. Shu bilan birga, bu yondashuvlarning barqaror natija berishi uchun ularni ta'lim tizimiga tizimli ravishda integratsiya qilish zarur.

Mazkur tadqiqot natijalari axborotlashgan muhitda kiberxavfsizlik madaniyatini rivojlantirish murakkab ijtimoiy-pedagogik jarayon ekanligini ko'rsatdi. Olingan natijalar kiberxavfsizlik madaniyatini faqat texnik bilimlar majmui emas, balki shaxsning axborotga ongli munosabati, tanqidiy fikrlashi va ijtimoiy mas'uliyatini ifodalovchi kompleks kategoriya ekanligini tasdiqladi.

Kiberxavfsizlik madaniyatini zamonaviy raqamli jamiyat barqarorligini ta'minlovchi strategik omillardan biri hisoblanadi. U shaxs, jamiyat va davlat darajasida axborot xavfsizligini mustahkamlashga xizmat qiladi hamda raqamli muhitda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan tahdidlarni kamaytirishda muhim rol o'ynaydi.

G'oyaviy-tarbiyaviy mexanizmlar shaxsda axborotga nisbatan tanqidiy munosabat, mafkuraviy barqarorlik va xavfsiz raqamli xulq-atvorni shakllantirishda asosiy vosita hisoblanadi. Ushbu mexanizmlar ta'lim jarayonida tizimli qo'llanilganda kiberxavfsizlik madaniyatining samarali shakllanishi ta'minlanadi.

Raqamli jamiyatda xavfsizlikni ta'minlash faqat texnologik choralar bilan cheklanib qolmay, balki ijtimoiy, pedagogik va mafkuraviy yondashuvlarni ham o'z ichiga olgan kompleks tizimni talab etadi. Shu jihatdan kiberxavfsizlik madaniyatini rivojlantirish ustuvor vazifalardan biri sifatida qaraladi. Mazkur muammolarni bartaraf etish uchun kiberxavfsizlik madaniyatini rivojlantirishga integrativ yondashuv zarur. Bunda raqamli

savodxonlik, axborot xavfsizligi va g'oyaviy tarbiya o'zaro uyg'un holda qo'llanilishi kerak. Ushbu yondashuv shaxsda kompleks kompetensiyalarni shakllantirish imkonini beradi. Ya'ni u nafaqat texnik jihatdan, balki mafkuraviy va ijtimoiy jihatdan ham himoyalangan bo'ladi.

Kiberxavfsizlik madaniyatini shakllantirishda oila va ijtimoiy muhitning ham o'rni beqiyosdir. Chunki shaxsning dastlabki qadriyatlarini aynan oilada shakllanadi. Agar ota-onalar farzandlariga axborotdan to'g'ri foydalanish, xavfsizlik qoidalariga rioya qilish va tanqidiy fikrlashni o'rgatsa, bu kelajakda barqaror kiberxavfsizlik madaniyatining shakllanishiga zamin yaratadi. Shu sababli ota-onalar uchun ham axborot xavfsizligi bo'yicha tushuntirish ishlarini kuchaytirish zarur. Shuningdek, zamonaviy sharoitda ijtimoiy tarmoqlarning ta'siri tobora ortib bormoqda. Bu platformalar orqali turli xil axborotlar tez tarqaladi va keng auditoriyaga yetib boradi. Shu bois ularda zararli kontentni aniqlash va oldini olish bo'yicha profilaktik choralar ko'rish muhim ahamiyatga ega. Bu jarayonda monitoring tizimlarini joriy etish va axborot siyosatini to'g'ri tashkil etish kiberxavfsizlik darajasini oshirishga xizmat qiladi.

Kiberxavfsizlik madaniyatini rivojlantirishda media savodxonlikni oshirish, raqamli etika me'yorlarini o'rgatish va amaliy treninglarni tashkil etish samarali vositalar sifatida namoyon bo'lmoqda. Xususan, interaktiv mashg'ulotlar, real vaziyatlarga asoslangan stsenariylar va muammoli o'qitish usullari shaxsda barqaror ko'nikmalarni shakllantirishga yordam beradi. Bu esa nazariy bilimlarning amaliyot bilan uyg'unlashuvini ta'minlaydi.

Xulosa va takliflar. Umuman olganda, kiberxavfsizlik madaniyati zamonaviy raqamli jamiyat barqarorligini ta'minlovchi strategik omillardan biri hisoblanadi. U shaxs, jamiyat va davlat darajasida axborot xavfsizligini mustahkamlashga xizmat qiladi. Shu sababli uni rivojlantirishga qaratilgan chora-tadbirlar kompleks va tizimli xarakterga ega bo'lishi lozim. Ayniqsa, g'oyaviy-tarbiyaviy mexanizmlarni keng qo'llash orqali shaxsda tanqidiy fikrlash, mafkuraviy immunitet va xavfsiz xulq-atvorni shakllantirish mumkin.

Xulosa qilib aytganda, kiberxavfsizlik madaniyati faqat texnik bilimlar yig'indisi emas, balki shaxsning axborotga ongli, tanqidiy va mas'uliyatli munosabatini ifodalovchi murakkab ijtimoiy-pedagogik tizimdir. Uni shakllantirishda ta'lim tizimi, oila va jamiyatning o'zaro hamkorligi hal qiluvchi ahamiyatga ega. Kelgusida ushbu yo'nalishda olib boriladigan tadqiqotlar sun'iy intellekt texnologiyalarining ta'siri, raqamli ta'lim platformalarining samaradorligi hamda yoshlar orasida axborot immunitetini rivojlantirish mexanizmlarini chuqur o'rganishga qaratilishi maqsadga muvofiqdir.

Kelgusida kiberxavfsizlik madaniyatini rivojlantirishda sun'iy intellekt texnologiyalarining ta'siri, raqamli ta'lim platformalarining samaradorligi hamda yoshlar

orasida axborot immunitetini shakllantirish mexanizmlarini chuqur o'rganish dolzarb ilmiy yo'nalishlar sifatida belgilanishi mumkin.

Amaliy tavsiyalar

1. Ta'lim tizimida kiberxavfsizlik kurslarini joriy etish.

Ta'lim muassasalarida kiberxavfsizlikka oid maxsus o'quv kurslarini joriy etish zarur. Ushbu kurslar talabalarda raqamli muhitda xavfsiz ishlash ko'nikmalari, axborotga tanqidiy yondashuv va onlayn tahdidlardan himoyalanih kompetensiyalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

2. Media savodxonlikni rivojlantirish dasturlarini kengaytirish.

Media savodxonlikni rivojlantirish bo'yicha dasturlarni kengaytirish orqali yoshlarning axborot oqimlarini tahlil qilish, soxta axborotni aniqlash va ishonchli manbalarni farqlash ko'nikmalari mustahkamlanadi. Bu kiberxavfsizlik madaniyatining muhim tarkibiy qismidir.

3. Yoshlar uchun raqamli madaniyat treninglarini tashkil etish.

Yoshlar o'rtasida raqamli madaniyatni shakllantirish maqsadida amaliy treninglar va interaktiv seminarlar tashkil etish lozim. Bu treninglar axborot etikasi, onlayn muloqot madaniyati va xavfsiz raqamli xulq-atvorni rivojlantirishga yo'naltiriladi.

4. Oila va ta'lim muassasalari hamkorligini kuchaytirish.

Kiberxavfsizlik madaniyatini shakllantirishda oila va ta'lim muassasalari o'rtasidagi hamkorlik muhim ahamiyatga ega. Ota-onalar uchun axborot xavfsizligi bo'yicha tushuntirish ishlarini kuchaytirish va ularni ta'lim jarayoniga jalb etish zarur.

5. Ijtimoiy tarmoqlarda preventiv g'oyaviy monitoring tizimini joriy etish.

Ijtimoiy tarmoqlarda zararli kontent va kiberxavfsizlikka tahdid soluvchi materiallarni erta aniqlash uchun preventiv g'oyaviy monitoring tizimini joriy etish lozim. Bu tizim raqamli muhitda axborot xavfsizligini ta'minlashga xizmat qiladi.

Mazkur tadqiqot natijalari axborotlashgan muhitda kiberxavfsizlik madaniyatini rivojlantirish murakkab va ko'p qirrali ijtimoiy-pedagogik jarayon ekanligini tasdiqladi. Kiberxavfsizlik madaniyati nafaqat texnik bilim va ko'nikmalar majmui, balki shaxsning axborotga ongli, tanqidiy va mas'uliyatli munosabatini ifodalovchi muhim ijtimoiy kategoriya sifatida namoyon bo'ladi.

Tadqiqot davomida kiberxavfsizlik madaniyatini shakllantirishda g'oyaviy-tarbiyaviy mexanizmlarning hal qiluvchi rol o'ynashi asoslab berildi. Ushbu mexanizmlar shaxsda raqamli muhitda xavfsiz xulq-atvor, axborotga nisbatan tanqidiy fikrlash va mafkuraviy barqarorlikni shakllantirishga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR

1. Castells M. The Rise of the Network Society. Blackwell Publishing, 2010.
2. Castells M. Communication Power. Oxford University Press, 2009.
3. Turkle S. Alone Together: Why We Expect More from Technology and Less from Each Other. Basic Books, 2011.
4. Jenkins H. Convergence Culture: Where Old and New Media Collide. NYU Press, 2006.
5. Bandura A. Social Learning Theory. Prentice Hall, 1977.
6. Asmolov A.G. Psikhologiya lichnosti. Moskva: Smysl, 2010.
7. European Union Agency for Cybersecurity (ENISA). Cybersecurity Reports. 2022–2024.
8. UNODC. Cybercrime and Digital Safety Reports. United Nations, 2023.
9. OECD. Digital Security and Trust in the Online Environment. OECD Publishing, 2022.
10. UNESCO. Media and Information Literacy Curriculum for Teachers. UNESCO, 2021.